

INFORME

**La perspectiva de gènere en la docència:
Grau en Publicitat i Relacions Públiques**

Gènere Estereotips

Feminisme **Dona**
Sexualitat

**Projecte PlaQuid 2014-2015
amb el recolzament del Centre per la Innovació i la Qualitat Docent (CQUID)
Universitat Pompeu Fabra (Barcelona)**

Pilar Medina-Bravo (coord.), Mònika Jiménez, Matilde Obradors, Ana Fernández-Aballí,
Eva Gómez

Equip de Recerca

Pilar Medina-Bravo
Mònika Jiménez
Matilde Obradors
Ana Fernández-Aballí
Eva Gómez

Amb un especial agraïment al suport i col·laboració de:

Lola Márquez (Secretaria de la Facultat de Comunicació - UPF), **Rosa Maria Pardo** (Secretaria de la Facultat de Comunicació - UPF), **Tània Verge** (Responsable del projecte “Introducció de la perspectiva de gènere en la docència i en la participació en el Grau en Ciències Polítiques i de l’Administració” - UPF) i al conjunt de companys i companyes, així com estudiants que van dedicar-nos una part del seu temps a respondre a les nostres preguntes.

Índex

Introducció (pàg. 1)

1. Finalitat del projecte (pàg. 2)

2. Metodologia (pàg. 3)

3. Resultats (pàg. 4)

3.1. Anàlisi dels Plans Docents (pàg. 4)

3.2. Resultats de l'enquesta al professorat del Grau de PUBPR (pàg. 5)

3.3. Resultats de l'enquesta a l'alumnat del Grau de PUBPR (pàg. 9)

4. Conclusions i recomanacions (pàg. 16)

Referències (pàg. 19)

Justificació econòmica (pàg. 20)

Documents Annexos

Annex 1. Enquesta al professorat del Grau de PUBPR

Annex 2. Enquesta a l'alumnat del Grau de PUBPR (2n, 3r i 4rt curs)

Introducció

Incorporar la perspectiva de gènere en la docència en el marc universitari és una aposta de responsabilitat social necessària per aconseguir fomentar la participació de les dones en el coneixement científic; modificar la visió androcèntrica del coneixement; i visibilitzar la vida de les dones a través de la seva visibilització en la vida acadèmica.

En el terreny de la comunicació, per exemple, estudis com el de Cody, Seiter & Montagne-Muller (1995) es van dedicar a revisar les clàssiques tesis que afirmaven que la dona era sistemàticament més ‘vulnerable’ a la persuasió, tesis nescudes al empar dels estudis de persuasió de la dècada dels 40 i que es van mantenir al llarg de quatre dècades. A finals dels 90’comencen a aparéixer estudis més rigurosos que incorporen l’efecte de la ‘influència creuada’, la perspectiva de gènere, el tipus de missatge i la transitorietat d’aquests resultats. En una línia similar estan els estudis de Zarate & Sandoval (1995) quan afirmen que en els processos de categorització social es dona el fenomen del ‘white male default’, és a dir, que un determinat target rarament es categoritza com a home o com a home blanc, però si difereix d’alguna d’aquestes dimensions (gènere i/o color de pell) serà ràpidament categoritzat en funció d’aquestes. En una clara repercussió per als estudis de publicitat, per exemple, la investigació sobre la relació entre atribució de trets de personalitat i aparença física a partir de fotografies de publicitat de Friedman y Zebrowitz (1992) va concloure que ser càlid, feble i submís es consideraven característiques ‘femenines’, i ser dominant i fort era caracteritzat com a propi d’homes ‘masculins’.

Així doncs, a través de la docència al grau de Publicitat i Relacions Públiques (PUBPR a partir d’ara) podem estar oferint un model de creativitat publicitària rígid i unitari sobre la imatge que tenim del que és la identitat social de gènere, la representació de nosaltres com a dones i com a homes, i estar així perpetuant estereotips i desigualtats per raons de gènere. La incorporació de la reflexió al voltant del ‘gènere’ com a construcció social és una responsabilitat que la universitat no pot eludir, especialment en els graus de comunicació per la influència que aquests tenen sobre la formació de significats, rols i imaginaris socials i col·lectius.

1. Finalitat del projecte

Una educació per a una ciutadania universal (Nussbaum, 1997) implica transcendir la inclinació de professorat i alumnat a definir-se a si mateix i a la complexitat social seguint identitats tancades. Incorporar la perspectiva de gènere a la docència universitària suposa una anàlisi i reflexió sobre la possible visió androcèntrica en la selecció de temes per a incloure en el programa docent així com en la presentació d'exemples i de bibliografia, entre d'altres. Aquesta anàlisi i reflexió haurien de permetre pendre consciència d'aquest biaix i dissenyar les estratègies necessàries per a la seva eliminació.

Aplicada a la docència, la perspectiva de gènere ha de suposar una anàlisi reflexiva que permeti identificar possibles biaixos de gènere i els elimini. Aquest esforç afecta tot el disseny d'una assignatura, incloent els continguts de les unitats docents, el tipus d'exemples utilitzats, el llenguatge, les fonts emprades, la definició de les competències i el seu mètode d'avaluació. Implica també de manera fonamental la forma de fer participar l'alumnat.

La socialització no conclou a la infància: al llarg del seu desenvolupament es mantenen factors situacionals o aspectes socials com l'estatus i les relacions de subordinació que transmeten missatges perpetuadors del desequilibri a favor d'imatges d'una masculinitat hegemònica (Connell, 1995). Incorporar la perspectiva de gènere d'una manera transversal en la nostra activitat docent no hauria d'entendre's com a una càrrega més ni com a un procés d'adoctrinament sinó un mitjà per assolir l'excel·lència en les societats actuals del coneixement. Cal no oblidar el paper que la publicitat juga en la transmissió de discursos dominants, i la responsabilitat social que això comporta.

Una exploració inicial de la situació als estudis de Publicitat i Relacions Públiques sembla demostrar que la perspectiva de gènere està fonamentalment absent en els continguts de les assignatures. Pel que fa a l'oferta educativa en matèria de gènere, cal dir que aquesta és molt pobra en el conjunt de la institució, tant en els programes de grau, com en els cursos de tercer cicle. La identificació de la problemàtica és el primer pas per poder desenvolupar recursos i accions per superar-la. De manera específica, aquest Ajut PlaQuid es desenvolupa en l'àmbit de la Facultat de Comunicació i implica l'anàlisi de totes les assignatures dels estudis de Publicitat i Relacions Públiques amb **l'objectiu d'avaluar el grau i tipus d'incorporació de la perspectiva de gènere en les assignatures del Grau de PUBPR de la UPF.**

2. Metodologia

Per a donar resposta a l'objectiu plantejat (avaluació del grau d'incorporació de la perspectiva de gènere en les assignatures del Grau de PUBPR de la UPF), el projecte ha generat tres fonts de dades amb els seus instruments de recollida de dades específics:

- Anàlisi de la presència de la perspectiva de gènere a les assignatures del Grau de Publicitat i Relacions Públiques.
 - Anàlisi quantitativa de contingut dels plans docents a partir de 7 paraules clau (Perspectiva de gènere, Gènere, Dona, Sexisme, Estereotips, Feminisme i Sexualitat).
- Anàlisi de la percepció que el professorat del Grau de PUBPR té sobre la incorporació de la perspectiva de gènere en els plans docents de les seves assignatures.
 - Adaptació de l'enquesta dissenyada pel projecte PlaQuid en el Grau de Ciències Polítiques i de l'Administració, i del qual el present estudi és continuació (veure Annex 1)
- Anàlisi de la percepció que l'alumnat en el Grau de PUBPR té sobre la incorporació de la perspectiva de gènere en les assignatures rebudes.
 - Enquesta adaptada a partir de la versió enviada al professorat del grau de PUBPR (veure Annex 2)

3. Resultats

Aquest apartat està organitzat en tres subapartats que responen a l'anàlisi dels Plans Docents, l'anàlisi de les respostes obtingudes a l'enquesta del professorat, i finalment, l'anàlisi de les respostes obtingudes a l'enquesta de l'alumnat.

3.1. Anàlisi dels Plans Docents

L'oferta docent del Grau de PUBPR pel curs 2014-2015 conforma un total de 76 assignatures. D'aquestes, se n'ha tingut la disposició d'analitzar 57 plans docents (que correspon al 75% del total). El 25% restant es va haver de descartar per tractar-se d'assignatures assimilades (4 casos) o bé per manca, error o no disponibilitat del pla docent (15 casos). En tractar-se d'un grau universitari en què les assignatures són impartides en català, castellà i anglès, s'ha realitzat l'anàlisi en funció de l'idioma en el qual és publicat el pla docent i que, per tant, es considera que es treballarà l'assignatura. Les paraules clau triades per a fer l'anàlisi van ser: Gènere, Dona, Estereotips, Feminisme, Sexualitat, Perspectiva de gènere, i Sexisme (raó per la qual són les que apareixen en la caràtula inicial d'aquest informe).

Un primer resultat és la baixa presència als Plans Docents analitzats de conceptes relacionats amb la perspectiva de gènere. Per exemple: "Perspectiva de gènere" i "Sexisme" no apareixen en cap pla docent; "Gènere" i "Estereotips", reben quatre mencions cadascun; "Sexualitat" s'ha registrat en dos; i "Dona" i "Feminisme, amb una única aparició per concepte. En total, els 5 termes han rebut una freqüència total de 12 mencions en el total de 57 plans docents examinats.

La seva distribució en els plans docents de les assignatures mostra una concentració d'aquest interès en concretament cinc assignatures de les cinquanta-set analitzades. És a dir, únicament el 8,7% dels plans docents del grau de PUBPR contempla alguna referència a la perspectiva de gènere en el contingut de l'assignatura. En el quadre següent s'especifiquen les assignatures que incorporen algun dels conceptes analitzats.

Distribució de les assignatures del grau de PUBPR que inclouen algun concepte relacionat amb la perspectiva de gènere.

Curs	Assignatura	Conceptes	On apareixen els temes
3r-4rt	Comunicació Intercultural	Estereotips (x3), Mujer	Presentació, i bibliografia Tema 8 i 11
3r-4rt	Estratègia i Creativitat	Estereotips	Apartat 2.7 (<i>Els estereotips</i>) del Tema 2 (<i>Com crear personatges multi-dimensionals</i>)
1r	Estructures Socials i Tendències Culturals	Gènere, género, feminismo, sexualidad	Presentació, i bibliografia Bloc 3
1r	Estructures socioeconòmiques	Gènere	Apartat 3.3 (<i>Gènere</i>) del Tema 3 (<i>Estructura Social</i>)
1r	Psicosociologia del Consum	Gènere, sexualitat	Tema 5 (<i>Gènere i sexualitat a la publicitat</i>)

3.2. Resultats de l'enquesta al professorat del Grau de PUBPR

L'enquesta administrada és una adaptació de l'elaborada el curs 2013-2014 per la Dra. Tània Verge per al seu projecte PlaQuid (recordem que el present estudi pretén ser la continuació del treball endegat des del grau de Ciències Polítiques i de l'Administració) i, amb alguna variació per les característiques específiques de la formació en publicitat i relacions públiques, l'enquesta manté els dos objectius fonamentals del projecte de CIPS: a) detectar mancances específiques del professorat, i b) avaluar quins recursos s'estaven duent a terme. Es pot consultar la mateixa en l'Annex 1.

Es va enviar una enquesta on-line amb un missatge de presentació general de l'estudi i l'enllaç a tot el conjunt del professorat 2014-2015 el 3 de novembre de 2014. Es va fer un segon (10 de febrer de 2015), i finalment l'estudi ha aconseguit un total de 32 enquestes (15 dones, i 17 homes), el que representa un 35% de participació sobre el conjunt de 92 professors/es que van rebre l'enquesta. El missatge de presentació general era el següent:

Benvolgut/da,

Seguidament tens l'enllaç a una breu enquesta sobre alguns aspectes relacionats amb la nostra docència al Grau de Publicitat i Relacions Públiques. Per dur a terme l'estudi, les teves respostes són del tot imprescindibles i aprofito per agrair d'avançada la teva participació. Moltes gràcies!

[Accés a l'enquesta](#)

Cordialment, Pilar Medina

Per a l'edició de l'enquesta es va utilitzar l'aplicació Google Forms, i el formulari es va treballar conjuntament durant el mes d'octubre de 2014 amb personal de Secretaria del Departament per tal de detectar possibles errors en l'enviament. També es va realitzar un pilot de l'enquesta amb professorat del Departament de Comunicació que no imparteix docència al Grau en PUBPR, amb l'objectiu de comprovar que les preguntes fossin clares i el temps invertit en respondre-les fos l'esperat. L'enviament es va realitzar des de Secretaria del Departament, amb remitent del Departament de Comunicació, per tal de mantenir en l'anonimat l'autoria de l'informe.

Per a una millor anàlisi de les dades obtingudes, s'han estructurat quatre apartats:

- Percepció sobre possibles desigualtats de gènere (pregunta 7, pregunta 9, pregunta 10, pregunta 11).
- Aspectes vinculats a la docència (pregunta 10, pregunta 11, pregunta 12, pregunta 13, pregunta 14, pregunta 15, pregunta 16)
- Formació prèvia en qüestions vinculades a la perspectiva de gènere (pregunta 17, pregunta 18, pregunta 23)
- Estratègies educatives (pregunta 19, pregunta 20, pregunta 21, pregunta 22)

Comencem, però, amb la dada obtinguda per a la pregunta 8 i referent als àmbits formatius dels graduats i les graduades en PUBPR més ben valorats pel professorat. Les respostes majoritàries es centraran en la interdisciplinarietat en ciències socials i de la comunicació, i

l'aprenentatge en mètodes i tècniques de creativitat. Apareix, doncs, en darrer lloc, els codis deontològics i la responsabilitat social. Analitzarem la implicació d'aquest resultat en l'apartat final de les conclusions.

3.2.1. Percepció sobre possibles desigualtats de gènere (pregunta 7, pregunta 9, pregunta 10, pregunta 11).

A la pregunta 7: “Segons l’informe “La universidad española en cifras (CRUE, 2012), la presència de les dones a la universitat és la següent: grau 53%, màster 55%, doctorat 51% i professores 37%. Per què creus que actualment hi ha poc més d’un terç de dones entre el professorat?”, una part important de les respostes obtingudes anaven en la línia de què és conseqüència de la dificultat per a conciliar la vida privada i la laboral.

- *“Perquè no s’incentiva ni existeixen ajudes ni facilitats per a les dones”*
- *“Per la dificultat de compatibilitzar maternitat i carrera professional”*
- *“Per les dificultats i pressions que es troben les dones per a poder desenvolupar la seva carrera professional i conciliar-la amb la seva vida familiar”*
- *“Si parlem de professores associades, crec que té a veure amb que la dona segueix portant totes les tasques familiars i domèstiques i segur que falten hores per compatibilitzar feina principal, classes i família”*

Aquest biaix de gènere també s’atribueix als conceptes de “masclisme estructural” i “efecte generacional”, que reproduïxen i mantenen “dinàmiques de desigualtat que limiten l’accés de les dones en certs àmbits professionals amb més prestigi social”. Fins i tot, es parla del “sexisme institucionalitzat” i d’“una certa masculinització de la recerca”, així com de què “històricament els homes han ocupat tots els càrrecs (...) “perquè hi ha hagut un filtre a patir del patrons professionals i la professió encara està dominada per homes”.

Acabem el resultat a a questa pregunta amb una resposta certament pessimista: “penso que això es corregirà en els propers anys, no perquè millori la situació social de la dona, sinó perquè es tracta d’una professió que va perdent prestigi social”.

Pel que fa al panorama amb què es trobarà l’alumnat un cop hagi obtingut el títol i passi al món laboral (pregunta 9), una mica més de la meitat (56%) de les enquestes recollides entre el professorat opina que els futurs graduats no trobaran diferències per raons de sexe ni en les oportunitats per trobar feina, ni en el nivell de salari, ni a l’accés a càrrecs de responsabilitat ni a les perspectives de promoció professional. Únicament un 16% diu que les noies tindran més dificultats per assolir l’èxit en els diferents aspectes mencionats.

En referència al grau de participació a les aules (pregunta 10 i pregunta 11), un terç de les enquestes assenyalen que les noies hi intervenen més, tant en les classes magistrals com en els seminaris. Aquesta percepció pot tenir a veure, senzillament, amb el fet de què més del 75% de l’alumnat del grau de PUBPR són noies.

3.2.2. Aspectes vinculats a la docència (pregunta 12, pregunta 13, pregunta 14, pregunta 15, pregunta 16)

Quan s'ha demanat al professorat per l'ús del llenguatge neutral pel que fa al gènere a l'assignatura que imparteix (pregunta 12), un 46% diu fer-ho sempre o gairebé sempre en la comunicació escrita i també en la mateixa proporció en la comunicació oral.

La incidència de la perspectiva de gènere als treballs en grup és un aspecte descuidat per part del professorat enquestat: **un 72% dels enquestats no té en compte ni avalua la distribució equilibrada de la feina entre els i les integrants del grup** (pregunta 13), **i el 84% no busca que els grups siguin paritaris** (pregunta 15).

Els que sí que ho tenen en compte, es basen en la observació durant el treball dels grups a l'aula i utilitzen les tutories per assegurar la distribució equitativa de la feina i per corregir els casos en què aquesta no es produeix (pregunta 14):

“Mitjançant tutories amb el grup per assegurar que el treball està sent distribuït, i posteriorment en la rúbrica d'avaluació que inclou un apartat específic que avalua l'organització del treball en grup”

“Preguntant i veient en les tutories el grau d'intervenció”

“Faig una assignatura eminentment pràctica i es veu de seguida qui i com fa els exercicis. Si penso que el grup està equilibrat, no dic res. Quan identifico que algú fa massa o massa poc, parlo amb ells en privat i els dic el diagnòstic i que és bo pel grup que les feines s'elaborin de manera conjunta, sense assumir ni massa ni massa poc, la responsabilitat del resultat en particular”

Una altra forma d'avaluació rau en la presentació de la feina realitzada per part de tots els integrants del grup, en la mesura que qualsevol d'ells pugui explicar què i com s'ha treballat:

“Fent que qualsevol integrant de l'equip pugui ser requerit per presentar, defensar i argumentar la feina feta”

Amb tot, els recursos més emprats pel professorat (pregunta 16) són primerament la motivació de l'alumnat cap el pensament no estereotipat d'homes i dones als exemples exposats a l'aula (16e), l'exposició crítica de situacions d'invisibilització o sub-representació de les dones en l'àmbit particular d'estudi (16i) i, en menys mesura, la incorporació de temes en el contingut de l'assignatura relacionats directament amb el gènere (16a) o el foment de la participació equilibrada entre nois i noies a classe (16h). Cap de les enquestes recull, però, que s'equilibra el nombre d'autors i autores a l'hora d'elaborar la bibliografia del curs.

En aquesta agrupació, pràcticament no hi ha diferències entre professors i professores.

3.2.3. Formació prèvia en qüestions vinculades a la perspectiva de gènere (pregunta 17, pregunta 18, pregunta 23).

Mentre que prop del 60% del professorat enquestat no ha tingut contacte amb temes de gènere al llarg de la seva formació (pregunta 17), llicenciatura/grau (44%) i doctorat (39%) són els àmbits (pregunta 18) on més els han tingut aquells que sí responen haver tingut

contacte amb el tema (1 de cada 4). Els recursos més utilitzats pel 31% del professorat que s'ha informat pel seu compte sobre la incorporació de la perspectiva de gènere (pregunta 23) a la docència universitària són, per aquest ordre, Internet, llibres o manuals i , finalment , els/es companys/es.

3.2.4. Estratègies educatives (pregunta 19, pregunta 20, pregunta 21, pregunta 22, pregunta 24)

Sobre la incorporació de la perspectiva de gènere a les aules d'estudis universitaris (pregunta 19), almenys 8 de cada 10 professors i professores que van respondre a l'enquesta la considera necessària (un total de 32 enquestes). D'aquests, la meitat la veu com una manera d'aconseguir una igualtat real d'oportunitats (incloent la salarial) en el mercat laboral, i l'altra meitat la contempla com una manera de sensibilitzar les estructures de poder pròpies d'un sistema patriarcal.

Així amb tot, **gairebé el 60% dels participants a l'enquesta creu molt o bastant rellevant la inclusió de la perspectiva de gènere a les assignatures que imparteixen** (pregunta 20) i, **a efectes pràctics, tres quartes parts ho veu molt o bastant factible de dur a terme** (pregunta 21).

Quant al traspàs de la perspectiva de gènere des de la universitat fins a l'àmbit professional (pregunta 22), hi ha disparitat d'opinions entre el professorat: 1 de cada 4 considera que es veurà poc reflexat, seguit molt de prop pels que opinen que es veurà bastant reflexat (37,5%).

Per sexe, les professores són més favorables a incorporar estratègies educatives que incloguin la perspectiva de gènere. Mentre que en el còmput general, un 16% del personal docent creu que és una idea molt factible, en aplicar el filtre per sexe, aquesta xifra augmenta fins a 10 punts en el cas de les professores. També un 27% d'elles considera molt rellevant la incorporació de la perspectiva de gènere a la universitat enfront del també 16% general. Pel que fa al trasllat d'aquesta a l'àmbit professional, la diferència s'eleva fins a 15,5 punts percentuals: mentre que un 16% del professorat creu que la perspectiva de gènere es veurà molt reflectida en la projecció laboral de l'alumnat, un 53% de les professores ho creu així. La necessitat d'incorporar la perspectiva de gènere a l'àmbit universitari és concebuda de manera similar entre els homes i les dones que imparteixen classe al grau.

L'enquesta acabava amb una pregunta oberta (pregunta 24: '*Per últim, tens alguna proposta sobre com incorporar la perspectiva de gènere a la docència dins del Grau en Publicitat i Relacions Públiques?*'). Les respostes obtingudes es poden agrupar en quatre postures diferenciades: d'una banda, certament minoritària per tractar-se únicament d'una resposta, la que assenyala que no és un tema rellevant ('*Crec que hi han qüestions per millorar la docència molt més rellevants que aquesta*'); la segona postura, que no té idees a aportar ('*No, ho sento*', '*La veritat és que no, més enllà de fer notar en les explicacions de classe els processos de naturalització de certs rols socials atribuïts a les dones*'); la tercera postura, interessant per inesperada, que comenta que ha estat precisament l'enquesta el que li ha fet pensar en el tema ('*No m'ho havia plantejat, però veig que és molt important, gràcies per la vostra iniciativa*', '*No m'he plantejat mai aquesta qüestió*') i, finalment, la postura majoritària que apunta a possibilitats diverses:

'Sensibilitzant al professorat i ajudant-lo a què trobi la manera d'incorporar-lo (si s'escau) al seu programa docent.'

'Analitzar el tractament de la dona en el marc de la publicitat.'

'Penso que fer-ho de forma transversal pot ser més efectiu que amb accions específiques desconnectades.'

'En el cas de les pràctiques en creativitat publicitària, un exemple molt útil és analitzar com parlen les marques i com ha evolucionat el llenguatge, les metàfores, els exemple trets de la pròpia vida que utilitzen les marques per comunicar-se amb els consumidors, seguidors, prescriptors, avui.'

'Obrir debat sobre el tractament de la dona en les campanyes de comunicació.'

'Parlo d'influència i d'influents, i en això, la perspectiva de gènere hi té molt a veure.'

'Incorporant una assignatura obligatòria sobre ètica i deontologia a la publicitat.'

'Difondre la recerca pertinent en la línia de cada assignatura. Normalitzar el fet de la igualtat de gènere, i aprofitar ocasions per denunciar les estructures de poder masculistes.'

crec que incorporar perspectiva de gènere en la docència requereix una formació prèvia (i obligatòria) per part del professorat, el tema és prou important com per prendre consciència de la responsabilitat que té el professorat en la incorporació transversal i crítica del tema de gènere, sobre tot en publicitat i relacions públiques'

'Incorporar una assignatura del tipus "Gènere i comunicació", és a dir, que ofereixi una perspectiva de gènere en el marc de la comunicació estratègica.'

'S'hauria d'explicar temes relacionats'

'A banda d'iniciatives puntuals esmentades a aquest qüestionari, necessitat d'explicar directament a l'alumnat la necessitat de tenir en compte la perspectiva de gènere.'

'Anar alternant convidats i convidades a les sessions que compten amb intervencions de professionals del sector.'

Cal fer esment d'una cinquena agrupació de les respostes que advertien de les característiques específiques del grau quan a la majoritària presència de alumnes (*'Hay una cuestión clave en todas las respuestas y es que el porcentaje de alumnas es de un 85% en mis clases. Se debería valorar este dato.'*, *'Compte amb la distribució igualitària de tasques a l'aula per exemple, en uns estudis profundament desequilibrats precisament en funció del gènere, la igualtat no és possible per exemple a aquest nivell (el 80% dels estudiants son dones); sí en d'altres (els temes o les formes d'abordar-los).'*, *'Durant els 7 anys de docència, la majoria d'alumnes matriculades a la assignatura són dones, estem parlant d'una mitjana aproximada d'un 80%, normalment aquesta perspectiva acaba sempre aflorant des de les mateixes alumnes.'*, *'En el curso que he enseñado hasta ahora los hombres eran auténtica minoría, Por lo tanto a veces tenía que esforzarme para que "no desaparecieran", especialmente los tímidos.'*). Tot i tractar-se d'una dada real, val la pena advertir del perill que podria representar confiar en què una major presència d'alumnes a les aules és garantia segura de què la visió de gènere està incorporada al discurs docent de manera natural.

3.3. Resultats de l'enquesta a l'alumnat del Grau de PUBPR (2n, 3r i 4rt curs)

L'enquesta administrada a l'alumnat de 2n, 3r, i 4rt curs del grau d PUBPR és la mateixa que la presentada al professorat, amb algun canvi puntual en funció de que el públic receptor són estudiants (annex 2). Seguint el mateix procediment que en el cas del professorat es va enviar l'enllaç juntament amb un missatge explicatiu del sentit de la recerca que deia:

‘Ens dirigim a tu per conèixer diferents aspectes vinculats a la docència impartida al Grau de Publicitat i Relacions Públiques. El qüestionari s'emmarca en un projecte PlaQuid sol·licitat pel curs 2014-2015 amb la voluntat de que la informació obtinguda pugui servir a la millora d'aquesta docència. La teva valoració és fonamental per a identificar possibles elements relacionats amb la perspectiva de gènere. Les respostes són anònimes i respondre el qüestionari no et portarà més de deu minuts. Per a qualsevol dubte i/o aclariment pots contactar amb la Pilar Medina (pilar.medina@upf.edu). Moltes gràcies per la teva col·laboració’.

Es va fer un primer enviament el dia 21 d'abril de 2015, i un segon el 12 de maig de 2015. Finalment, es va obtenir un total de 85 enquestes d'un total de 275 alumnes matriculats entre segon, tercer i quart el curs 2014-2015, el que representa un 31% de participants.

Per a l'edició de l'enquesta es va utilitzar l'aplicació Google Forms, i el formulari es va treballar conjuntament durant el mes de març de 2014 amb personal de Secretaria del Departament per tal de detectar possibles errors en l'enviament. També es va realitzar un pilot de l'enquesta amb usuaris del Departament de Comunicació que no són alumnat del Grau en PUBPR, amb l'objectiu de comprovar el correcte funcionament de les preguntes i mesurar que el temps de resposta del qüestionari fos l'esperat. L'enviament es va realitzar des de Secretaria del Departament, amb remitent del Departament de Comunicació.

En l'organització de les dades obtingudes, s'ha seguit el mateix esquema que l'emprat en l'anàlisi de les dades de les enquestes al professorat:

- Percepció sobre possibles desigualtats de gènere (pregunta 6, pregunta 7, pregunta 8).
- Aspectes vinculats a la docència (pregunta 9, pregunta 10, pregunta 11, pregunta 12).
- Formació prèvia en qüestions vinculades a la perspectiva de gènere (pregunta 13, pregunta 14, pregunta 20).
- Estratègies educatives (pregunta 15, pregunta 16, pregunta 17, pregunta 18, pregunta 19, pregunta 21).

Com hem fet en el cas de les enquestes al professorat, també comencem presentant les dades a la pregunta sobre la valoració dels àmbits formatius presents al grau analitzat (pregunta 5). L'alumnat dels cursos 2n, 3r i 4t del Grau de PUBRP que respon a l'enquesta té una major consideració per la formació interdisciplinària en ciències socials i de la comunicació i en mètodes i tècniques de creativitat, mentre que l'aprenentatge sobre codis deontològics i responsabilitat social queda relegada en segon pla. D'igual manera que en el cas de les enquestes al professorat, valorarem el sentit d'aquesta dada en l'apartat de les conclusions.

3.3.1. Percepció sobre possibles desigualtats de gènere (pregunta 6, pregunta 7, pregunta 8).

En referència a les possibles discriminacions en les condicions laborals per raons de gènere amb que es poden trobar un cop obtingut el títol de grau (pregunta 6), gran part de l'alumnat enquestat (68%) comparteix opinió amb el professorat i creu que les oportunitats per trobar feina són iguals tant per nois com per noies. Aquesta igualtat també es detectada per un 48% dels enquestats quan se'ls ha demanat per les perspectives de promoció professional, tot i que hi ha un 43,5% que percep que la situació és pitjor per elles. **L'alumnat, a diferència del personal docent, és pessimista i considera que les graduades es troben en inferioritat de**

condicions pel que fa l'accés a càrrecs de responsabilitat (59%) i als salaris (47%). Sobre aquest últim punt, cal dir, però, que també hi ha un percentatge elevat d'enquestats (42%) que pensa que la distribució salarial és igualitària. Finalment, en els quatre aspectes presentats, el percentatge d'alumnes que perceben una millor situació per a elles se situa al voltant del 1 i el 6%.

Si diferenciem per sexes, les noies augmenten el percentatge de pessimisme general en tres dels quatre aspectes analitzats: un 66% veu més difícil el seu accés a càrrecs de responsabilitat per ser dona, un 52% creu que els seus són pitjors per a elles i un 46% veu minvades les seves perspectives de promoció professional per la mateixa raó.

Endinsant-nos a les aules (preguntes 7 i 8), hi ha una opinió majoritària sobre la participació a les classes magistrals i de seminari: en ambdós casos, entre el 60-66% considera que **nois i noies participen per igual**. Si bé, i també en ambdós tipus de classes, prop d'un terç creu que les noies hi intervenen més. Aquesta visió, compartida amb el professorat, convé matisar-la amb el fet de què es tracta d'un grau amb majoritària presència de dones a l'aula.

3.3.2. Aspectes vinculats a la docència (pregunta 9, pregunta 10, pregunta 11, pregunta 12).

Gairebé la meitat de l'alumnat (47%) considera que fa ús del llenguatge neutral sempre o gairebé sempre en la comunicació escrita i materials presentats (pregunta 9), **mentre que en les explicacions orals afirmen fer-lo el 33%**. Molt a prop (32%) considera que cuida el llenguatge oral amb freqüència, percentatge que disminueix en el cas de la comunicació escrita (20%).

Pel que fa als treballs en grup (pregunta 10), la distribució equilibrada entre els i les integrants del grup és una tendència entre l'alumnat dels cursos enquestats: 3 de cada 4 diuen que sí ho tenen en compte. **En introduir la distinció per sexes, però, quasi bé el total dels enquestats nega que les tasques es reparteixin en funció de si s'és noi o noia, fins i tot considerant aquesta opció com a impossible, en la mesura que un percentatge molt elevat de l'alumnat al grau són noies.** La feina, doncs, es reparteix segons el volum de feina o les capacitats individuals de cadascú, de la motivació o del coneixement en la matèria treballada. Tot i això, ens ha cridat l'atenció una resposta simptomàticament estereotipada: *"A les noies els hi tendim a assignar tasques més organitzatives, o de redacció, no tant les creatives o que requereixin innovació"*. Es tracta d'una resposta en consonància amb l'estudi del Grup de Recerca en Publicitat i Relacions Públiques de la UAB conjuntament amb la Marquette University i la University of the North (2012) i que arriba a la conclusió que existeix una cultura masculina als departaments creatius de les agències de publicitat, i això ho detecten tant a Espanya com als Estats Units. Aquest fenomen pot condicionar de manera negativa el procés creatiu i la mobilitat laboral de les dones publicistes.

La manera individual en què l'alumnat aplica la perspectiva de gènere a l'aula (pregunta 12) és, principalment, expressant un pensament no estereotipat d'homes i dones durant les intervencions a classe. També ho fa incorporant exemples sobre desigualtat de gènere en el desenvolupament dels temes requerits i fent explícita una posició crítica en situacions en què s'invisibilitzen o sub-representen les dones en les activitats proposades. En menor mesura però, donar visibilitat al nom complet dels autors i les autores de la bibliografia consultada és també un recurs força emprat. Malgrat això, tan sols dues persones de les 85 que han contestat l'enquesta procuren equilibrar el nombre d'autors i autores referenciats.

3.3.3. Formació prèvia en qüestions vinculades a la perspectiva de gènere (pregunta 13, pregunta 14, pregunta 20).

3 de cada 4 participants en l'enquesta comenta que ha tingut contacte amb temes relacionats a la perspectiva de gènere al llarg de la seva formació (pregunta 13), i ha estat en gairebé la meitat dels casos (45%) que aquesta s'ha tingut a l'etapa d'Educació No Obligatòria (Batxillerat, Formació Professional), seguit de molt a prop per un 37,5% que diu haver-ho fet durant l'Educació Secundària Obligatòria (E.S.O). La justificació de la necessitat d'elaborar treballs com el present passa pel 0,8% dels enquestats -tan sols 1 entre 85- que afirma haver tractat temes de gènere a la universitat (pregunta 14).

Pel que fa al seu interès actiu en buscar informació (pregunta 20), un 36% dels enquestats responen que no els ha interessat mai buscar més informació de temes relacionats amb la perspectiva de gènere, exactament el mateix percentatge (36%) que afirmen haver buscat informació sobre el tema en internet. La resta d'opcions (a través de companys, lectura de manuals o altres) tenen percentatges molt residuals.

3.3.4. Estratègies educatives (pregunta 15, pregunta 16, pregunta 17, pregunta 18, pregunta 19, pregunta 21).

Sobre la percepció que té l'alumnat de què el professorat té en compte la perspectiva de gènere (pregunta 15) a l'hora d'organitzar els continguts teòrics i pràctics (15a), en les seves expressions (15c), i en l'ús de referències bibliogràfiques (15d), la impressió general (a partir del càlcul de la mitja) és que el professorat es preocupa més aviat 'poc' per aquest tema, amb la salvedat de la pregunta referent a fomentar el debat i la participació (15b) en què tenen la percepció de què hi ha hagut 'bastant' debat i exemples.

La interpretació de l'alumnat sobre la necessitat d'incorporar la perspectiva de gènere a l'àmbit universitari és favorable a les intencions del present projecte (pregunta 16): gairebé la meitat la veu com un trampolí a la consecució de la igualtat d'oportunitats -incloent la salarial- en el mercat laboral, mentre que el 36,5% opina que és una manera de sensibilitzar les estructures de poder pròpies del sistema patriarcal. Per sexes, els resultats són similars, si bé augmenta la proporció d'aquestes dues respostes d'entre totes les plantejades entre les noies. El nombre de participants que considera que no és necessari introduir la perspectiva de gènere a la universitat perquè ja s'ha arribat a la igualtat entre homes i dones és de 8 d'un total de 85 enquestes (una noia i set nois).

7 de cada 10 estudiants, un 10% més que el professorat, pensa que és molt o bastant rellevant incloure la perspectiva de gènere a l'àmbit universitari (pregunta 17), però són menys els alumnes que ho veuen molt o bastant factible: un 68% enfront del 75% del personal docent (pregunta 18). De cara al futur, un gruix de l'alumnat preveu que aquesta idea es veuria bastant reflexada en l'àmbit professional (42%), sent un 4,5% més optimistes que el professorat (pregunta 19).

A l'igual que el model administrat al professorat, l'enquesta a l'alumnat també acabava amb una pregunta oberta (pregunta 21: *'Per últim, tens alguna proposta sobre com incorporar la perspectiva de gènere a la docència dins del Grau en Publicitat i Relacions Públiques?'*). Apareixen respostes polaritzades: d'una banda, sobre la no necessitat de preocupar-se per aquest tema:

'Cap. Crec que no és necessari.',
'Crec que està ben incorporada.',
'No la incorporaria.',
'Personalment, no crec que s'hagi de promoure el feminisme, sinó reduir el masclisme. No sóc partidària de passar a l'altre extrem. Així que penso que el problema el tenen les persones amb pensament masclista. No crec que sigui necessari educar la resta reforçant el paper de la dona.',
'Crec que no és necessari.',
'No m'he trobat en la situació que es tracti de manera inadeguada el tema de gènere a cap classe, i per tant no crec que sigui necessari incloure-ho. Ja hem tractat en alguna assignatura, per damunt, el tema dels estereotips i la representació de la dona en els anuncis. Crec que tots els alumnes en som prou conscients.',
'No creo que haya un problema en la universidad. Tampoco he visto este problema en mis anteriores institutos o colegios. Quizás sí que pueda existir problema en el mercado laboral (por suerte he trabajado en 2 empresas en las que estas diferencias no existían) aunque no estoy familiarizado con ellas.',
'Penso que la nostra generació ja ha crescut sensibilitzada i creu en la igualtat entre gèneres. (Com a mínim aquí).',
'No crec que sigui un tema primordial en la docència dins del grau, ja que durant els 4 anys de carrera no he detectat cap situació que ho requerís.',
'Mai ho he pensat',
'No veig gens rellevant fer esforços per millorar qüestions de gènere a la nostra carrera. És un tema que no m'havia ni arribat a plantejar. Els nois no fem pinya entre nosaltres ni les noies entre elles. Som tots persones amb ganes d'aprendre i passar una bona estona, ja està. Sí que és cert que en algú cas algú professor a mostrat favoritisme cap a algunes noies, però sent casi tota la classe noies, això no implica cap tipus de discriminació, només algú favoritisme cap a alguna persona. La Pompeu té temes més importants que arreglar, i justament crec que aquests és bastant irrellevant tenint en compte la mentalitat oberta de tots els que participen en la carrera.'

i, de l'altra banda, propostes per impulsar la incorporació de la perspectiva de gènere a les aules, perquè es reivindica la seva utilitat. Com es veurà a continuació, hem agrupat les propostes en cinc subapartats amb algunes verbalitzacions recollides que serveixin com a exemple:

Assignatura específica o continguts dins de les assignatures

En totes les assignatures que requereixen una part pràctica es podria incloure d'una forma o altra aquesta perspectiva mitjançant encarrecs o treballs específics.

L'assignatura de tendències socio culturals, va ser clau en el meu desenvolupament com a estudiant, professional i dona en aquesta societat. Crec que s'hauria de cursar a l'inici del curs i afegir aquest contingut a d'altres assignatures per tal de poder dur a terme molts debats i una forta conscienciació sobre la desigualtat social que es fa més evident i els micromachismes dels que no sempre som capaços de detectar.

El tema del gènere ha de contribuir a la igualtat de sexes però tampoc ha de ser un tema present en totes les assignatures. Personalment, crec que podria introduir una optativa sobre aquest tema i intentar transmetre la neutralitat en els altres assignatures, tractant a nois i noies per igual.

Fem moltes assignatures relacionades amb l'anàlisi de missatges, seria molt interessant veure les diferències que es creen entre els missatges dirigits a homes i els que estan dirigits a dones.

Crec que és un tema important, ja que considero que la dona està discriminada a la publicitat i estaria molt bé que ho analitzéssim a classe.

Sobretot en les assignatures de creació de missatges i adreça als públics és important conèixer i lluitar els estereotips que molts de nosaltres, sense adonar-nos, encara tenim. Es podria incloure una assignatura que tractés només els estereotips en el món de la cultura popular (com s'han creat, com canviar-ho mitjançant la publicitat, etc.): gènere, races, cultures, edats...

Fora bo que les algunes pràctiques estiguessin relacionades amb aquest tema, per tal de fer més conscients als estudiants de la situació que encara es pateix actualment. Així mateix, incloure temàtiques relacionades amb el panorama contemporani de la professió, per tal de fer evident que encara queda molt camí per recórrer si volem arribar a aconseguir una igualtat real entre ambdós gèneres.

Analitzant quin és l'impacte de la publicitat en la construcció de rols entre homes i dones de forma transversal en totes les assignatures. Dotant de visió crítica envers el món en general i la publicitat en concret als alumnes per tal que compreguin el mal social que creen les accions poc responsables des de els mitjans de comunicació. Ensenyant quins mètodes o opcions tenim com a professionals de la comunicació per combatre el patriarcat. Adoptant un llenguatge no discriminatori a les aules com fer servir el plural femení. Crear una assignatura que analitzi des d'una perspectiva de gènere la incidència de la publicitat en les construccions socials i de gènere

Crec que s'hauria d'aprofundir més dins de la perspectiva de gènere engegant cursos externs amb experts o bé incorporant-los en alguna assignatura obligatòria en forma de seminari.

Importància de tenir en compte el món professional al que es veu com a més masculista i estereotipat:

Crec que seria interessant que es parles de l'estructura laboral de l'àmbit professional, destacant el rol que tenen homes i dones i si aquests són molt diferenciats.

Jo em centraria en entendre per què a la carrera el 80% són noies, però a agències de publicitat el número d'homes i dones que hi treballen està més equilibrat.

En general, incorporar referents femenins del nostre sector. Que els famosos i els professionals d'èxit no només tinguin cares masculines. Els "role model" són molt importants per qualsevol persona i tenint en compte que poques dones es troben a llocs d'alta responsabilitat, com més divulgació millor.

Estaria bé que s'informés una mica més de la realitat que ens trobarem al mercat laboral (salaris absurdament més baixos en molts casos, per exemple). A algunes assignatures, però, hem tractat alguna cosa del tema en el sentit dels càrrecs que ocupen majoritàriament cada sexe.

'Penso que la gran majoria som noies i ja tenim clar que estem discriminades. Penso que serien molt més efectives accions a nivell de empresaris i de la gent que realment controla tot això.'

Augmentant la presència de les dones com a referents, per exemple, a la bibliografia o quan es convida a professionals.

Simplement crec que s'hauria de tenir més en compte en temes acadèmics, com la bibliografia, etc.

Incrementant la presència de referències a les classes i obres d'autores en les bibliografies obligatòries

Que en les bibliografies les dones siguin més presents, i no siguin presentades com "la excepció"

Igualant autors i autores. Creant i provocant debats sobre el tema

Introduir espais de debat sobre el tema dins de les assignatures.

Conscienciar més de la importància de la igualtat sobre gèneres.

Simplement fent reflexionar els alumnes... Pensament crític... Allunyar-se una mica dels interessos econòmics en algun moment...

A partir de debats i conscienciació social.

És important que les assignatures no només se centrin en els continguts més teòrics, sino que també parlin de quin és el panorama professional que ens trobarem al sortir de la carrera.

En segons quins casos no trobem diferències pero si hem vist algunes reaccions masculistes d'algun professor per tant no sé ben bé com es podria introduir ja que això és qüestió de conscienciació per tant alguna mesura relacionada amb això.

Organitzant projectes concrets vinculats al tema.

Bé, els alumnes normalment ens motivem amb els projectes. Podria ser interessant un concurs o un treball creatiu sobre prendre consciència d'aquesta desigualtat (perquè molts cops fins i tot les dones "recolzem" involuntàriament un món masculí assumint moltes coses que no t'adones per la seva interiorització)

Un estudi més acurat de la perspectiva de gènere que es mostra als anuncis i, que per tant, es reflecteix cap a la societat. I no només estudi, sinó podriem fer una campanya de conscienciació entre tots, des d'un esdeveniment fins a un curt.

4. Conclusions i recomanacions

En la presentació de les dades ja s'han fet algunes observacions i dediquem, doncs, aquest apartat a destacar algunes conclusions finals.

Aquest informe ens ha permès fer una radiografia sobre la **(no) implementació de la perspectiva de gènere al grau en PUBPR**. La conclusió general és que aquesta implementació és gairebé nul·la, malgrat es trobin algunes actuacions específiques per part d'un grup molt minoritari del professorat. Remarquem justament la primera dada del nostre informe: només el 8.7% dels 57 plans docents analitzats incorporen algun tema relacionat amb la perspectiva de gènere. És a dir, malgrat en les enquestes el professorat que ha participat exposa majoritàriament un interès pel tema, la realitat és que aquest interès no s'ha traduït en la incorporació de la perspectiva de gènere a les assignatures que imparteixen.

Altra dada que considerem interessant destacar en aquest apartat final és la que mostra que, davant d'un 16% del professorat enquestat que considera que els futurs graduats trobaran diferències per raons de gènere, en les oportunitats, en el nivell de salari, en l'accés a càrrecs de responsabilitat en la promoció professional, hem trobat que **el 56% de la mostra considera que no existeixen diferències en el món professional per raons de gènere**. I el mateix s'ha observat en l'enquesta a l'alumnat: En referència a les possibles discriminacions en les condicions laborals per raons de gènere amb què es poden trobar un cop obtingut el títol de grau (pregunta 6), **gran part de l'alumnat enquestat (68%) comparteix opinió amb el professorat i creu que les oportunitats per trobar feina són iguals tant per nois com per noies**. Donada la realitat de l'entorn laboral actual, seria interessant conscienciar al professorat d'aquesta realitat no per a què senzillament la transmetin a les classes (fet que podria actuar justament com a 'profecia autocumplida') sinó per a què es contra-argumenti.

Una altra dada que convida a la reflexió és l'alta incidència recollida en la resposta oberta a l'enquesta a l'alumnat en relació a no incorporar la perspectiva de gènere a la docència dins del Grau en PUBPR. Alhora, i en franca contraposició, resulta interessant la **riquesa i quantitat de propostes plantejades per aquells alumnes que sí consideren necessari atendre el que entenen com a mancança en la seva formació**.

Tot i que no es pot derivar directament de les dades obtingudes, la declaració oberta d'un dels enquestats (*"A les noies els hi tendim a assignar tasques més organitzatives, o de redacció, no tant les creatives o que requereixin innovació"*) convida a la reflexió sobre quin paper està jugant la interiorització d'estereotips de manera que les nostres alumnes poden acabar autoexcloent-se de l'àmbit de la creativitat publicitària en considerar-se menys preparades i sense ser-ne conscients d'aquest biaix. En la línia d'una de les recomanacions que es presenten, seria interessant convidar dones que treballen a departaments de creativitat quan es pensen en conferenciats. D'aquesta manera, apareixen models referencials (*role models*) amb els que les alumnes poden identificar-se.

La reflexió sobre les dades ens fa pensar que s'ha entès l'estudi com una **preocupació específicament centrada en 'les dones, les alumnes, les professores, etc.'**. Resulta interessant que l'opinió majoritària no inclou 'als homes' dins de la perspectiva de gènere, fet que ens fa pensar en la dominància d'un model masculí segons el qual el gènere només afecta i preocupa a les dones, i únicament significa la preocupació del que una societat

masculinitzada fa a les dones (però no als homes). En relació a això, també s'entén una de les primeres dades obtingudes en l'enquesta: la referent al fet de què tant professorat com alumnat valorin especialment una formació interdisciplinària en ciències socials i de la comunicació, i en mètodes i tècniques de creativitat, mentre que l'aprenentatge sobre codis deontològics i responsabilitat social -és a dir, aquells on es fa més evident la reflexió des de la perspectiva de gènere- queda relegat a un segon nivell molt menys interessant.

Com a conclusió general, els resultats de les enquestes (tan a professorat com a alumnat) reforcen la hipòtesi de la **necessitat de treballar en la conscienciació respecte a les desigualtats de gènere a l'àmbit de la publicitat i les relacions públiques**. Alhora, aquest resultat ens obliga a una reflexió que considerem important respecte a l'instrument de recollida de dades emprat (les enquestes). No oblidem que la manca de conscienciació pot estar afavorint lògiques que perpetuen la desigualtat i que resultaran difícils d'identificar mitjançant una enquesta, justament perquè la mateixa manca de conscienciació pot fer invisible els mecanismes de desigualtat a molts dels actors socials.

Recomanacions.

Exposem seguidament una relació de recomanacions derivades de les dades obtingudes i que van en la línia d'una actuació transversal que considerem més efectiva que accions específiques desconnectades.

- ✓ **Cursos al professorat de sensibilització** sobre la importància de la perspectiva de gènere amb un doble objectiu: coneixement real sobre el tema i capacitació per a què ho incorpori a la seva assignatura de manera que la perspectiva de gènere recorri de forma transversal el pla docent del grau.
- ✓ Obrir **espais de debat a les aules** sobre el tractament de dona i home (model de masculinitat hegemònica) a les campanyes de comunicació, i sobre les desigualtats existents en el món professional i com fer-les front (actuacions d'empoderament).
- ✓ Incorporar una **assignatura específica** al pla d'estudis.
- ✓ **Alternar convidats i convidades** a les sessions que compten amb intervencions de professionals del sector.
- ✓ Organitzar **concursos o treballs creatius** per a prendre consciència. Per exemple: campanyes publicitàries per a la conscienciació sobre el tema dins de la comunitat de la UPF amb estudiants de PUBPR en pràctiques, i amb l'auspici del Vicerectorat de Responsabilitat Social.
- ✓ **Equilibrar el nombre d'autors i autores** a l'hora d'elaborar la bibliografia del curs.
- ✓ **Xerrades formatives** sobre la presència de 'micromasclismes' en la vida quotidiana (micromasclismes: conjunt de comportaments interpersonals, comentaris verbals, i actituds exercides per homes o dones que contribueixen a la dominació i violència contra les dones a la vida quotidiana).

- ✓ Identificar buenas prácticas de otras universidades y evaluar la posibilidad de incorporarlas desde el Grado en PUBRP.
- ✓ Identificar bones pràctiques d'altres universitats i avaluar la possibilitat d'incorporar-les al grau en PUBPR.

Referències

Cody, M. J., Seiter, J., & Montagne-Miller, Y. (1995). Men and women in the market place (pp. 305–329). In P. J. Kalbfleisch & M. J. Cody (Eds), *Gender Power, and Communication in Human Relationships*. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.

Connell, Raewyn (1995). *Masculinities*. Cambridge: Polity.

Friedman, D.E. & Leslie A. Zebrowitz (1992). The contribution of typical sex differences in facial maturity to sex role stereotypes. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 18, 430-438.

Grow, Jean; David Roca & Sheri J. Broyles (2012). Vanishing acts: creative women in Spain and the United States. *International Journal of Advertising*, 31(4), 657-679.

Nussbaum, Martha (1997). Sin fines de lucro. Por qué la democracia necesita de las humanidades. Buenos Aires/Madrid: Katz editores.

Zárate, Michael A., & Patricia Sandoval (1995). The effects of contextual cues on making occupational and gender categorizations. *British Journal of Social Psychology*, 34(4), 353-362.